Gösta Hultberg

MARTIN von WAHRENDORFF

Fil. Mag. Gösta Hultbergs uppsats utgör främst ett personhistoriskt bidrag till årsbokens innehåll.

I närheten av Åkers styckebruks järnvägsstation utmed linjen Södertälje S—Eskilstuna ligger ett litet villasamhälle med det utländskt klingande namnet Wahrendorff. Den som vandrar i den gamla vackra parken kring brukets corps de logis, skall där stöta på samma namn. Högt uppe på en kulle står ett monument, kallat Templet, enligt inskrift uppbyggt för att hedra en person vid namn Wahrendorff. Bakom dessa båda företeelser i nuet, villasamhället och monumentet, stå personer, som varit av betydelse icke blott för den närmaste bygden, utan vilka utfört gärningar av vida större mått. Mannen bakom namnet på den lilla villaagglomerationen är Martin von Wahrendorff. Hans levnadsöden och verksamhet torde förtjäna att bli observerade i en tekniskt orienterad tidskrift, eftersom han förutom som bruksägare och ämbetsman även framträdde som tekniker.

Härstamning.

Ätten Wahrendorffs historia i Sverige förskriver sig från år 1757, då den då 31-årige affärsmannen Joachim Daniel Wahrendorff invandrade från Lübeck och slog sig ned i Stockholm, där han ingick kompanjonskap med direktören i Ostindiska kompaniet Gottfried Küsel och sålunda kom att räknas till den s. k. skeppsbroadeln. Denne Wahrendorff var en utpräglad affärsbegåvning, som förstod att utnyttja möjligheterna i sitt nya hemland till att snabbt förskaffa sig en storartad förmögenhet, så att han vid sin död säkert var en av landets rikaste män. Pengarna placerade han i bruksföretag, främst Åkers styckebruk, vars tillverkning han avsevärt utökade och där vistades han, när han önskade komma bort från affärerna och huvudstadslivet. Han gifte sig 1758 med Maria Juliana Rothstein, dotter till den ansedde rådmannen i Stockholm Anders Rothstein. I äktenskapet föddes tre söner och två döttrar. Den äldste sonen, Anders, (f. 1759) övertog Åkers styckebruk och det nära intill liggande Länna bruk. Han hade förmodligen icke sin faders stora förmåga och kommersiella skicklighet, varför det förut så blomstrande styckebruket föll i vanhävd. Åt godset Näsby i Taxinge sn, som han inköpte 1795, ägnade han mycken kraft och lät försköna det med parkanläggningar och ny huvudbyggnad. Redan i sin andra generation tog släkten Wahrendorff avstånd från Skeppsbron, med vars förnämligare familjer den dock genom giftermål underhöll förbindelser. Anders *von* Wahrendorff, som han kallades, sedan släkten blivit upphöjd till tysk riksfriherrelig ätt och introducerad på riddarhuset 1807, var

en fint bildad man, som förvärvade titeln bergsråd och som hade starka kulturella intressen. På Åker och senare på Näsby samlade han omkring sig många av tidens ledande personligheter. Han var gift med Maria Charlotta Holterman av den kända göteborgssläkten Holterman. Den 29 mars 1789 föddes på Åkers styckebruk i deras äktenskap den andre sonen i ordningen, Martin.

Ungdomsåren.

De unga Wahrendorffarna i tredje generationen skilde sig helt från den borgerliga sfär, familjen förut tillhört och övergingo till den samhällsklass, till vilken de genom fädernas adlande numera räknades. Den lille Martin växte upp tillsammans med sina bröder Anders och Nils Robert. Man kan väl föreställa sig, att han redan som barn med intresse följt tillverkningen av kanoner ute i gjuteriet och i verkstäderna vid bruket. När han var tolv år, flyttade familjen till Näsby. Bland umgängeskretsen från den tiden får man räkna förutom de närmaste släktingarna, medlemmar av ätterna Ruuth, v. Rosen, Arfwedson, Erskine, m. fl. Efter den vanliga elementära skolbildningen skulle den unge ädlingen bestämma sig för sitt levnadskall. Efter sitt stånd hade han närmast att välja mellan officers- och ämbetsmannabanan. Han föredrog den senare och begav sig fördenskull till Uppsala, där han var inskriven i Östgöta nation åren 1804—1809 liksom den äldre brodern Anders. Bröderna hörde till medlemmarna av det eleganta studentkotteri, som studerade juridik eller humaniora, men huvudsakligen tycks ha förkovrat sig i fäktning, ridning och dans. I synnerhet ridningen syns ha omfattats med passion. Wahrendorffarna räknades till de s. k. »markiserna», vilka bodde i praktfulla våningar, hade egna hästar på stall o. dyl. Däremot deltogo de icke i tidens råbarkade studentliv, utan betraktades med ett visst förakt av de »äkta studenterna», som kallade dem och deras närmaste umgängesvänner för »tevattenskarlar».

År 1809 avlade Martin von Wahrendorff kansliexamen och sökte in i verken. Han började som e. o. kanslist vid Kanslistyrelsens expedition och befordrades där den 11 okt. 1811 till kopist för att två år därefter bli kanslist. Åren 1813—1814 for han för första gången som diplomat utomlands och fick tjänstgöring som t. f. legationssekreterare hos dåv. envoyén Bildt, som var ackrediterad hos kejsaren av Österrike. I Bildts sällskap reste Wahrendorff med det stora högkvarteret genom Tyskland till Paris. Till följd av denna diplomatiska verksamhet blev han också hedrad med den till minne av den svenske konungen och härföraren präglade Carl-Johansmedaljen. Under kon-

gressen i Wien tjänstgjorde han vid beskickningen där. I slutet av 1815 utnämndes han till andre sekreterare i utrikeskabinettet. 1818 förflyttades han till London såsom legationssekreterare och förestod där under ministerns tjänstledighet vid åtskilliga tillfällen beskickningen som chargé d' affaires. Samtidigt hade han avancerat inom hovstaten, där han 1811 var hovjunkare, 1813 kammarjunkare och 1822 utnämndes till kammarherre.

Om Wahrendorffs privata liv under denna tid är intet annat bekant än att han levde ungkarlsliv, men samtidigt engagerade sig med en viss Lovisa Spångberg, dotter till en kvartersman, och med henne hade två barn, sonen Martin Ludvig Berg och dottern Rosa Bergnéhr. Denna Lovisa, eller Louise, som hon kallas i hans privatkorrespondens, tycks ha varit flitigt uppvaktad av unga herrar ur Wahrendorffs krets. Hon lyckades komma in vid teatern och spelade i smärre pjäser med rätt stor framgång.

Då Martin von Wahrendorffs fader började åldras och helst önskade få i lugn och ro leva på sitt kära Näsby, överlät han 1820 dispositionen av Åker och Länna till sin yngste son, expeditionssekreteraren Nils Robert. Den äldste sonen, Anders, som alltid varit sjuklig, hade avlidit samma år. Då emellertid även Nils Robert var svag till hälsan, hemkallades Martin 1822 på begäran för att övertaga en del av de vidlyftiga affärerna och bruksskötseln vid Åker. Efter Nils Roberts död 1827 fick Martin även taga hand om Länna med Ånhammar. I och med att han övertog styckebruket lämnade han den diplomatiska banan, men kvarstod ännu inom hovstaten, där han avancerade till överceremonimästare. Som bruksherre fann han sig föranlåten att vid uppnådda 39 års ålder ingå äktenskap. Han gifte sig i Paris med sin kusin Alexandrina Wilhelmina Holterman, dotter till legationsrådet Martin Holterman och Wilhelmina Magdalena Jourdan. Äktenskapet blev kortvarigt. I januari 1831 avled friherrinnan W. på Åker och följdes i graven av en liten tio månader gammal dotter. Bruten av sorg tog Martin von Wahrendorff avsked från hovlivet (med titeln hovmarskalk) för att helt och hållet ägna sig åt bruksskötseln.

Den ekonomiska situationen vid Åkers styckebruk med alla därtill hörande egendomar var, då W. som sin faders disponent tog hand om affärerna, allt annat än lysande och hans första åtgärder gingo ut på att målmedvetet avlasta alla skulder. Detta var ingen lätt uppgift, då i synnerhet kanonfabrikationen, som bedrivits vid bru-

ket oavbrutet sedan 1654, var mycket kapitalkrävande. För att upphjälpa läget inskränkte baronen i möjligaste mån utgifterna för sitt privata konto. Mången ansåg honom alltför snål och att han — den ansedde rike styckebruksägaren — levde alltför sparsamt och för litet lät ordspråket leben und leben lassen gälla. Hans kusin, den store gourmeten Gustaf v. Wahrendorff uttryckte sin mening om hans sparsamhet, då han föraktfullt sade, att Martin till och med sydde sina byxor i Mariefred. I stället för att som de flesta i hans samhällsställning offra stora summor på hästar, ekipage eller ett lukulliskt bord levde han rätt spartanskt. På sina ständiga resor mellan styckebruket och Stockholm, färdades han i en mycket enkel skjuts och höll sig vanligen blott med två vagnshästar och en ridhäst. Han höll mycket noga reda på åtgången av förbrukningsmaterial för att kunna inbespara allt, som icke var oundgängligen nödvändigt. Samtidigt investerade han kapital i åtskilliga nybyggnader, som ansågos vara nödvändiga och för bruksskötselns framtid nyttiga. Så t. ex. uppfördes en stor mekanisk verkstad och brukets vattenkrafttillgångar utökades genom införlivande av ett par sjöar, Malsjön och Holmsjön, i det äldre vattennätet.

Brukspatron.

Redan efter några år hade den energiske brukspatronen icke blott åt Åkers styckebruk återerövrat dess gamla anseende utan även gjort brukets namn vida berömt tack vare dess utmärkta kanonfabrikat. Några siffror må ge bevis för detta uppsving. Medan arbetarantalet 1829 och 1830 utgjorde omkr. 30—40 man, hade det 1831 stigit till 60, för att 1834 uppgå till 120. Sedan varierade arbetarantalet mellan 80 och 150. Tillverkningssiffrorna för kanoner förete en motsvarande stegring: 1829 957 skp., 1831 2.053 skp., 1834 2.769 skp., 1835 4.050 skp. Marknaden utvidgades från de närmaste grannländerna snabbt till Ryssland, där under några år den största avsättningen uppnåddes. Snart uppmärksammades åkersprodukterna även på franskt håll. Franska regeringen lät tillverka 40 kanoner vid Åker och Finspång samt i Frankrike och England. Vid sprängningsförsök med dem alla erhöllo de från Åker med stor övervikt företrädet, därnäst kommo de franska, så de från Finspång och sist de engelska. Vid försäljningen av sina kanoner hade Wahrendorff givetvis god hjälp därav att han kunde hänvisa till kanonernas sedan gammalt goda rykte, skapat redan av hans farfar och före denne av släkten Wattrang. Genom sin samhällsställning och sin verksamhet som diplomat

hade han haft tillfälle att skaffa sig goda förbindelser och bekantskaper både inom- och utomlands.

År 1837 vistades Wahrendorff några månader i S:t Petersburg för att underhandla om en leverans av kanoner. Han kom då i tillfälle att bedriva studier i kanontillverkning. Den ryska regeringen hade anställt en engelsk officer, vars uppgift var att försöka framställa en användbar bakladdningskanon. För detta ändamål hade han en hel verkstad till sin disposition. Emellertid visade sig försöken aldrig riktigt lyckade. Problemet var ingalunda nytt; kraven på möjligheten att kunna ladda kanoner bakifrån hade för länge sedan uppstått och provisoriska lösningar hade också uppnåtts redan så tidigt som under 1400-talet. Utvecklingen hade dock icke gått med tillfredsställande hastighet, och man använde fortfarande så gott som uteslutande framladdningskanoner.

Kanonkonstruktioner.

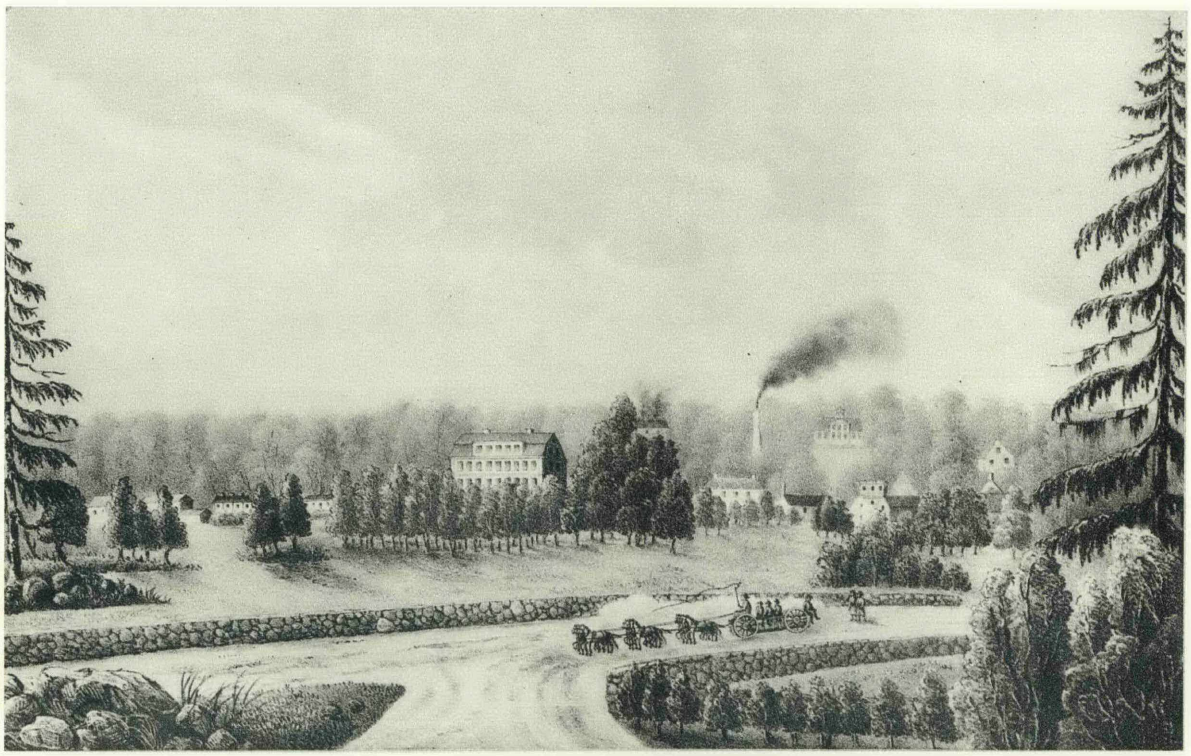
Efter hemkomsten från Ryssland beslöt Wahrendorff gripa sig an det gamla problemet att konstruera en verkligt tillförlitlig bakladdningskanontyp och genast sattes arbetet med stor entusiasm igång. Härvidlag hade han säkerligen en duktig och intresserad medhjälpare i sin arbetschef Moberg, som var en mycket mångkunnig man. Han har karaktäriserats som polyhistor. Framförallt hade han stora mekaniska anlag och färdigheter. Till sin meritlista kunde Moberg räkna uppförandet av Riddarholmskyrkans vid Åker gjutna mäktiga tornspira samt konstruktionen av en oscillerande ångmaskin. Sin utbildning hade Moberg fått hos den berömde Samuel Owen vid dennes verkstad i Stockholm.

Redan 1837 kunde det första patentet på den första användbara bakladdningskanonen uttagas. Den nya kanontypen var helt genomborrad och hade baktill en mekanism, bestående av en gjutjärnscylinder, som med mycket ringa spelrum utfyllde bakre delen av loppet. Cylindern var försedd med ett skaft, på vilket en skruvmutter kunde sättas fast. Laddningen placerades i loppet framför cylindern, vilken fasthölls av en rätvinklig kil, som insköts från sidan av röret. Skruvmuttern drogs åt och fasthöll då en stötbotten, tack vare att skaftet hölls i läge av kilen.

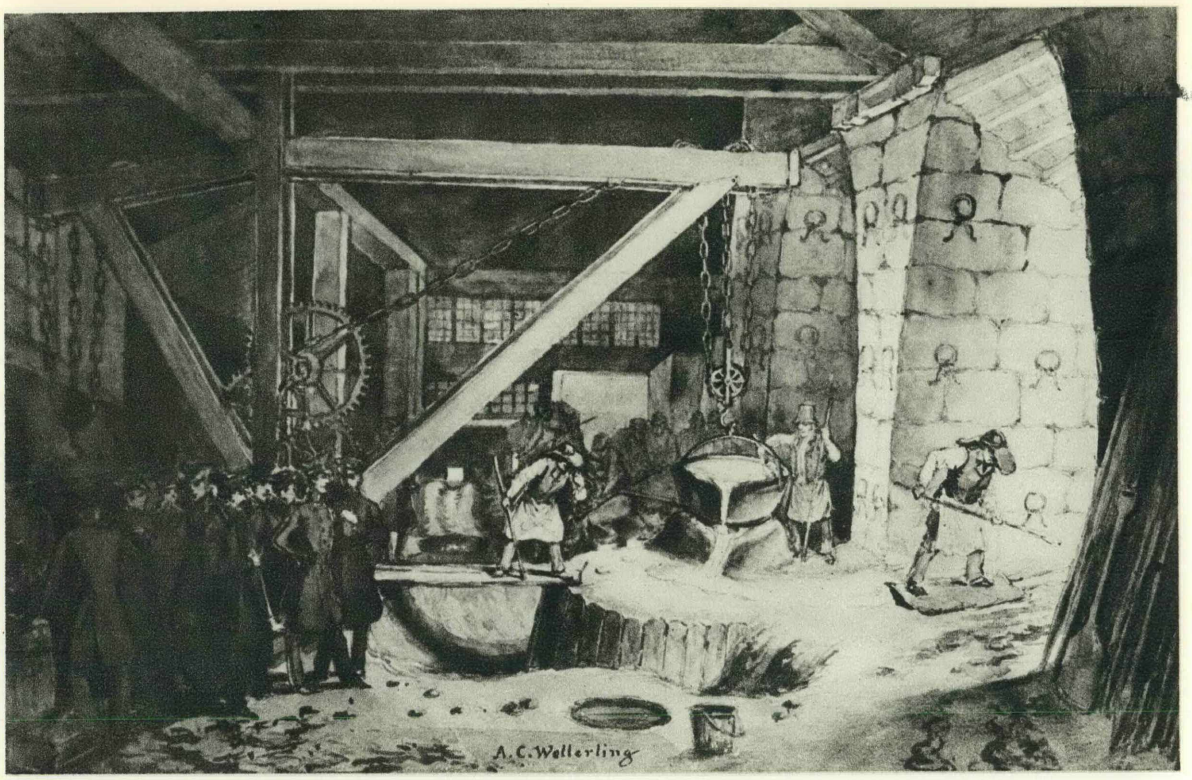
Det svåraste problemet var att få mekanismen så tätt åtslutande, att icke krutrök trängde ut baktill. Efter många funderingar lyckades det med hjälp av Mobergs uppfinnareförmåga att konstruera en järnring, som applicerades på cylindern och som vid skottets avbrinnande

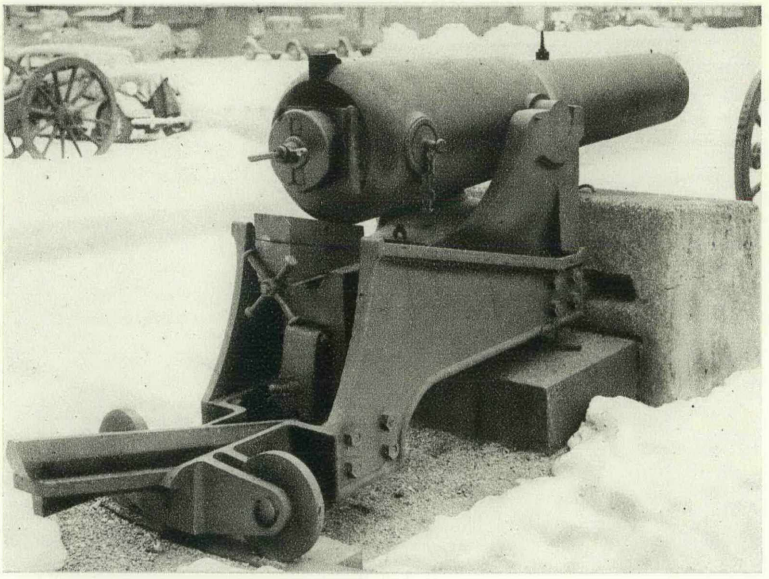
Martin von Wahrendorff.
Foto Svenska Porträttarkivet.

Åkers Styckebruk, litografi av Thora Thersner 1848. Den på bilden synliga kanon-transportvagnen finnes numera i Tekniska Museet.

Interiör av kanongjuteriet vid Åkers Styckebruk. T. v. å bilden lärare och lärjungar från Mariebergs Krigsskola, som åskåda gjutningen. Akvarell av A. C. Wetterling 1839. Orig. i Jernkontoret.

23 cm. svår slätborrad bombkanon, 1854 (Wahrendorffs bakladdningssystem). Armémuseum nr. 146. Uppställd utanför museet. Foto Karl Schultz.

utvidgade sig åt kanonloppets sidor, så att ingen krutgas gick förlorad bakåt.

Givetvis var denna första typ icke fullkomlig och arbetet på förbättringar fortsatte under Mobergs ledning och efter hans avflyttning från styckebruket av arbetschefen Malmgren. Kilanordningen hade visat sig otillfredsställande och ersattes av en genom kanonröret och slutcylindern gående tvärcylinder. Bakändan fick en mera avstympad form. Denna nya typ var det som sedan kom ut i marknaden under namnet Wahrendorffskanon. Som projektil användes nu en rund järnkula, överdragen med ett lager bly. Malmgrens verksamhet på kanonfabrikationens område resulterade också i en ny sorts hyvelmaskin för kanoner, som infördes 1843.

Att de Wahrendorffska försöken att lösa kammarladdningsproblemet väckte uppmärksamhet därom vittna åtskilliga besök vid bruket av in- och utländska celebriteter. I Ryssland hade man offrat stora summor på liknande experiment. Då ryske kronprinsen Alexander besökte Sverige sommaren 1838, reste han i den svenske tronföljarens sällskap till Åker för att bese kanontillverkningen. För prins Butera och furst Gallizin med gemål, vilka sommaren 1840 besökte bruket kunde Wahrendorff med stolthet demonstrera bakladdningsmekanismens ändamålsenlighet. Vid ett försök med kanonens skjutförmåga bad han furstinnan Gallizin lägga sin vita näsduk på bakstycket och kunde efter skottets avlossande med en elegant gest lämna den tillbaka lika vit och ren som före skjutningen. Ingen rök hade således trängt ut.

Ett annat bevis för den uppmärksamhet uppsvinget på Wahrendorffs bruk rönte, är att Mariebergsofficerarnas kurser delvis förlades till Åker. För deras räkning byggdes den s. k. Paviljongen, där även utländska kontrollofficerare bodde. Ibland kunde icke alla inrymmas i Paviljongen utan några måste bo i det mittemot liggande »Värdshuset», där på vindens västra gavel de »ryska» rummen lågo.

Som en erkänsla för den tacksamhet landet och krigsvetenskapen hyste för Wahrendorffs energiska försök och goda resultat valdes han till ledamot i Krigsvetenskapsakademien. På dess högtidsdag 1840 framlade han rapport över, vad som dittills uträttats. Han kunde konstatera den framgången, att efter åtskilliga förberedande försök fem bombkanoner varav en avsedd till kontrollpjäs, blivit till försök i större omfattning beställda vid Åkers styckebruk.

Resor.

Genom resor i England, Frankrike, Belgien, Tyskland och Österrike åren 1842 och 1843 samt genom de vidsträckta relationer, W. redan under diplomattiden förskaffat sig, lyckades han göra reklam för sin nya konstruktion, så att provpjäser blevo rekvirerade och avsända. 1843 provskötos i Berlin 6-pundiga, 12-pundiga och 24-pundiga kanoner av den nya typen. Dessa voro försedda med den nya mekanismen och som projektil användes en järnkula. Det för försök i England samma år tillverkade kanonröret var av den äldre konstruktionen.

Så snart den nya kanonen blivit känd, gjordes stora beställningar från Danmark, men i synnerhet från Italien, vars politiska enhet delvis tillkämpades med vid Åker tillverkade pjäser. Särskilt kommo de, vilka från Sverige som gåva sändes till Garibaldi, från Wahrendorffs gjuteri. Som italiensk expert och kontrollör vid beställningarna tjänstgjorde artillerikaptenen Cavalli, vilken skulle komma att ge uppslag till fortsatta förbättringar.

Liksom fallet är med nya idéer i allmänhet, så mötte också denna nymodighet inom krigstekniken ett visst motstånd. Vid Krigsvetenskapsakademiens sammanträde 1843 uttalade en löjtnant Flygare en fullständig förkastelsedom över kammarladdningspjäser. Han ansågs vara talesman för vissa artilleristkretsar, vilka förargade sig över, att en person utom facket försökte sig på ett område, som de ansågo sig ha monopol på.

Sedan man erhållit en noggrannare kännedom om luftmotståndets inflytande på projektilbanan, försökte man även vid artilleripjäser tillgodogöra sig de fördelar, som en genom räfflor åstadkommen rotation av projektilen skulle medföra med avseende på träffverkan och skottvidd. Redan 1826 hade den preussiske majoren Reiche framställt förslag till en 5 cm bakladdningskanon av smidesjärn med blymantlade järnprojektiler, men förslaget vann icke någon framgång. Då det vid Åker lyckats att tillfredsställande lösa bakladdningsproblemet, var förutsättningen klar för ett vidare experimenterande med räffelkanoner. Först genom denna konstruktion kunde ju projektilen snabbt och praktiskt införas i eldröret. Då kapten Cavalli en tid bodde på bruket för att kontrollera en beställning av ett parti bombkanoner med kammarladdning för Sardiniens räkning, uppmanade han Wahrendorff att taga itu med räffelkanontypen. De samarbetade vid experimenterandet. En enkel maskin för räffelskärning föreslogs och utfördes av arbetschefen Malmgren. Med denna kunde man på

12 timmar räffla en 24-pundig kanon i en spiral på 3/4 slag. Första försöket med den sålunda 2-räfflade pjäsen utfördes strax därefter, den 28 och 30 april 1846, under ledning av kapten Cavalli samt i närvaro av 3 artilleriofficerare, som då vistades vid bruket.

För provskjutningen hade särskilda projektiler, gjutna i ett stycke, tillverkats. De bestodo av en ihålig cylinder, avrundad baktill samt slutande i en spets framåt. På cylindern fanns två flänsar, som med vanligt spelrum passade i kanonens räfflor. Dessa projektiler, som rymde $1^{7}/_{8}$ pund krut, vägde med sin sats 50 % mer än en sfärisk kula till samma pjäser.

Första skottet verkställdes med endast 1/4 pund krut. Då ingen fara syntes vara för handen, ökades laddningen till den för 24-pundiga pjäser vanliga. Medelportéen (= medelskottvidden) vid 7° elevation blev c:a 8.370 fot. Vid jämförelseskjutning med annan kanon av exakt samma typ men med sfärisk projektil blev medelportéen c:a 6.570 fot. Resultatet synes alltså varit gynnsamt. Fördenskull fortsattes provskjutningen med elevationen ökad till 15°. Medelportéen blev c:a 13.000 fot. En projektil träffade en trädesåker med styv lergrund. Den trängde ned $6^{1}/_{2}$ fot djupt och befanns liggande med spetsen framåt. Det visade sig jämväl att kanonloppen och räfflorna stodo bra mot påfrestningen. Redan de första försöken med räffelsystemet utföllo således mycket väl och bruksägaren kunde lägga ännu en framgång till de föregående. Cavalli fortsatte sedan i Turin försöken med räffelkanoner.

De här kortfattat berörda ständiga experimenten med nya modeller hade krävt mycket kapital. Emellertid hade 1848 en händelse inträffat, som gjorde att ekonomiskt ljusare villkor vidtogo för Wahrendorffs strävanden. Då avled nämligen fadern. Dels befriades han därigenom från ett årligt apanage till fadern på 6.000 Rdr, dels fick han som ende kvarlevande son ärva också Näsby. Denna egendoms skogar anlitade han sedermera i stor utsträckning och sålde timret, varigenom han beredde sig betydliga inkomster, vilka kunde användas dels till kanontillverkningens fromma, dels till att höja den privata levnadsstandarden.

Detta senare tog sig bl. a. uttryck däri, att han skaffade sig ett ordentligt ekipage och åkte efter spann samt hade en riktig kusk i stället för att som förut mest ha till körsvenn använt någon vid bruket uppvuxen yngling. Corps de logiet vid Åker lät han bekosta en genomgående både yttre och inre reparation. (Det hade uppbyggts

av Kierman på 1750-talet.) Den fruktträdgård, som planterats under farfaderns, J. D. Wahrendorffs, tid på 1700-talets slut, raserades av den mer estetiskt betonade sonsonen. Han planerade i stället enligt tidens smak en park med gräsmattor och konstgjorda kanaler och vattensamlingar. I detta skick befinner sig parken fortfarande.

I synnerhet satsade Wahrendorff en betydande summa på ombyggnad av sitt hus i Stockholm, nr 10 Lilla Trädgårdsgatan. Ett stycke av husets södra ända borttogs för att kunna bilda en gata, som efter danaren kallades Wahrendorffsgatan. I övre våningen av huset inreddes en salong till musikrum. Det intresse för konst, som uppammats i barndomshemmet hade utvecklat sig till en vurm. Han blev en flitig samlare. Vid W:s död överlämnades till Nationalmuseum en utmärkt värdefull samling konstsaker, dels hans egna dels från morbrodern Niklas Holterman ärvda föremål, vilka nu i muséet utgöra den Wahrendorff-Holtermanska samlingen. Bland dessa konstföremål må nämnas en i Prag under 30-åriga kriget av Königsmark tagen bronsstaty, föreställande Psyche, omgiven av amoriner, vidare marmorstatyer av Sergel och Byström samt oljemålningar av holländska mästare.

På en utställning i London 1851 (i Kristallpalatset) blev bland där exponerade kanoner den svenska särskilt uppmärksammad. Morning Post ger den 18 sept. en utförlig beskrivning av kanonen och dess hanterande. Det konstateras, att en så stor kanon av den konstruktionen icke förut blivit sedd i England. Samtidigt anmärker man på, att dylika pjäser ha större benägenhet att sprängas än de äldre typerna. I kammarladdningskanonen måste krutet nödvändigt komma att ligga löst, ty proppens tillbakadragande för att skruva den tätt till pluggen gör, att ett litet tomrum bildas.

Patenttvister.

På sina äldre dagar får Wahrendorff höra mera kritik av sina uppfinningar. De föregående årens framgångar utbytas mot bitterhet. År 1857 blossar en tidningspolemik upp, som från kritikernas sida föres med stor hätskhet. Striden börjar med en artikel om en ny kanonkonstruktion av löjtnanten vid flottan C. C. Engström. Inledningsvis påpekas, att Wahrendorff gjort den första uppfinningen av kammarladdningskanoner, och man förmodar, att Engström med ledning av denna gjort någon ny konstruktion eller förbättring, särskilt med avseende på lavetten. Wahrendorff förklarar i en mindre artikel Engströms kanon vara en fullständig kopia av hans egna idéer endast något varierade i själva utförandet. På samma sätt skulle det förhålla

sig med lavetten. Han opponerar mot denna idéstöld och framhåller sin förvåning över att Engström understötts av svenska officerare. Då Engström själv vistades utomlands, besvarades artikeln av en annan person, som kallar sig »-e-e-». Denne anser väsentliga skillnader föreligga men poängterar främst sin avsikt att försvara en frånvarande, samtidigt som han erkänner Wahrendorff vara den, som tagit det första och svåraste steget.

På hösten kommer Engström hem och svarar själv med en lång polemisk artikel i Aftonbladet. De föregående insändarna hade varit publicerade i Svenska Tidningen. Engström hade skaffat en skriftlig skildring av Wahrendorffkanonens historia av den Anders Moberg, som varit ingenjör vid Åkers styckebruk under den tid, då den första konstruktionen gjordes. Tydligen har Moberg blivit ovän med sin principal. Han gör sig löjlig över Wahrendorffs opraktiska uppslag till lösandet av bakladdningsidén. Moberg hade gång på gång måst avråda från försök. Emellertid var Wahrendorff enträgen och ett prov anställdes. Kanonen, varmed denna idé skulle prövas, var genomborrad till hela sin längd; i bakre ändan var den avfasad i 45° vinkel och en lös botten passad därefter. Denna botten fasthölls med en smidd bygel fästad vid kanonens sidor, och mellan denna och bottnen insattes en kil, varmed bottnen drevs mot kanonen. Vid provskjutningen befanns att krutgasen till stor del gick ut bakåt. Wahrendorff beordrade tätningar med pappringar. Så provsköts på nytt. Då skottet avfyrades, försvunno, påstår Moberg, pappringarna och lämnade bottnen så stort spelrum, att denna lossnade och gick åt ena ändan samt kulan åt den andra, eller så att kanonen bokstavligen sköt med bägge ändar. Han tillägger följande elaka reflexion: »Likväl bör den rättvisan göras åt baron v. Wahrendorffs nya idé, att kulan hade vida längre portée än bottnen, och försöket lämnade sålunda det resultatet, att kanonen åtminstone var farligare för fienden än för den skjutande».

Moberg påstår sig nu helt hava uppfunnit den användbara kanontypen själv. Han tillverkade provkanoner efter två idéer. Enligt den första bestod bottnen av en cylindrisk plugg och tätningen skedde med en elastisk ring. Vid provskjutningen fick Moberg idén att stänga bottnen med en grövre tvärcylinder, men då han strax därpå lämnade Åker blev hans tanke aldrig prövad. Efterträdaren Malmgren gjorde senare samma konstruktion, vilket här ovan relaterats.

Moberg avslutar sitt inlägg med att påstå att W. icke är uppfinnare av den s. k. Wahrendorffska kanonen, men att löjtnant Engström däremot uppfunnit sin kanon och gjort en konstruktion som liknade en, som flera år legat »bland skrothögen vid Åkers bruk», och som tillverkats av Moberg. I slutet av denna artikel påstår sedan Engström att de båda rivaliserande vapnen blivit prövade i Frankrike och att på grund av misslyckanden vid provskjutningar den Wahrendorffska kanonen förklarats oduglig.

Striden fortsatte ännu en tid med stor bitterhet å bägge sidor. Givetvis är det svårt att ur sådana tidningsartiklar draga några slutsatser om det verkliga förhållandet. Kanske är det rimligast antaga att Moberg, som i övrigt gjort sig känd för sin mekaniska begåvning, varit den verklige uppfinnaren till den Wahrendorffska kanonen. W:s förtjänst är det likväl att ha offrat dryga kapital för försöks anställande och för att få den nya typen känd ute i världen; och därför har han också blivit hedrad med både in- och utländska utmärkelser. Hans ihärdiga kämpande för de nya idéerna måste i varje fall respekteras.

Till en stor personlighets främsta egenskaper brukar ofta räknas förmågan att skaffa dugliga medarbetare. Förutom de ovannämnda Moberg och Malmgren, vilkas tekniska kunnande utnyttjades vid kanontillverkningen, må framhållas att Samuel Owen under 1847—1851 arbetade på Åkers styckebruk såsom verkmästare och därvid var sysselsatt med att tillverka ångmaskiner i den då nya verkstaden, sedan Owens egen verkstad i Stockholm av ekonomiska skäl måst läggas ner.

von Stockenström.

Särskilt de senare åren av sitt liv, då Wahrendorff kände krafterna vika, hade han behov av stöd från någon verkligt sakkunnig. Hans förtrogne blev då kanslisten Axel Salomon von Stockenström, som år 1852 lämnade sitt föregående kall för att helt ägna sig åt Wahrendorffs affärer. Han hade särskilt sysslat med matematiska studier och genomgått Falu bergsskola, varför han övertog masugnsskötseln vid styckebruket till största fromma för såväl bruksägaren som kanonrekvirenterna. Stockenström konstruerade de kammarladdningskanoner som tillverkades under Wahrendorffs sista år, granskade kanonkontrakt och ledde överläggningarna därom m. m. och påtog sig sådant arbete som var för tröttande för den ålderstigne bruksägaren.

Ännu en tidningsfejd måste den gamla mannen vara med om de sista åren av sitt liv. Den utkämpades i Aftonbladet och rörde de

Wahrendorffska kanonernas användning för statens räkning. En insändare föreslår på tidningens militäravdelning, att för försvarsväsendets bättre ordnande en vapenkommitté skall tillsättas, vars uppgift skall vara att uppmärksamma uppfinningar och förbättringar inom vapenbranschen. Insändaren vill göra gällande, att förut ofta misstag begåtts och att nya konstruktioner antagits utan att vara tillfredsställande prövade. Han syftar framförallt på det förhållandet att den Wahrendorffska kanonen blivit antagen som kasemattkanon på rikets fästningar. Vid provskjutningar i Danmark, Norge, Belgien och Frankrike skulle man ha gjort dåliga erfarenheter och avstyrkt användande av denna typ. För artilleristyrelsen, som på sätt och vis blivit angripen, svarar major Lagercrantz med en utförlig artikel. Han redogör för de försök, som först anställts av särskilda sakkunniga och som lett till mycket goda resultat. Någon motgång vid utomlands anställda prov var då icke heller bekant. Tvärtom hade ju Wahrendorff fått de amplaste lovord. Fördenskull hade för kronans räkning gjorts beställningar av svåra och lätta bombkanoner samt 24-pundiga granatkanoner. Artikelförf. säger bl. a.: »Vi kunna vara rätt glada åt att ega de kammarladdningskanoner vi ha och hafva ingen anledning att befara det de ej i behofvets stund skola göra den tjänst, som man af dem förväntat». De utländska försökens svaga resultat vill Lagercrantz förklara därur, att utvecklingen gått snabbt framåt sedan väl den första lösningen av problemet nåtts, och att fördenskull de yngre kammarladdningstyperna (Engströms m. fl. konstruktioner) voro effektivare. Han erkänner t. o. m. att år 1860 W:s kanoner kanske icke längre skulle ha antagits och särskilt framhålles de förbättringar som sedan 1840-talet gjorts av löjtnant Engström.

Huruvida diskussionen ledde till något positivt resultat är icke förf. bekant. I varje fall avslöts den i början av 1860. Ett år fick nu den gamle Wahrendorff leva i frid. Men då han redan länge varit bräcklig till sin hälsa, blev honom en resa till Stockholm i början av 1861 för påfrestande, och han avled där i sin våning den 20 januari i en ålder av närmare 72 år. Eftersom han icke i sitt äktenskap haft några levande arvingar, hade han testamenterat större delen av sin väldiga förmögenhet till sonen kapten Martin Ludvig Berg och e. o. kanslisten Axel Salomon von Stockenström. Däremot blevo hans släktingar med namnet Wahrendorff lottlösa och det stora egendomskomplex, som en gång byggts upp av den förste svenske medborgaren av släkten,

var fördelad på andra händer. Den siste ättlingen av släkten, kammarherre Henrik Gustaf v. Wahrendorff på Skeppsta dog 1881. Men ännu lever namnet Wahrendorff bland bygdens folk och i litteraturen, detta främst tack vare Martin von Wahrendorff, ättens säkerligen mest begåvade och representative medlem.

Källor.

Tryckta:

von Beskow, Bernhard. Lefnadsminnen. Stockholm 1870.

Edmond, Charles. Voyage dans les mers du Nord. Paris 1857.

Elgenstierna. Svenska adelns ättartavlor. Band VIII. Stockholm 1934.

Forsstrand, Carl. Skeppsbroadeln. Stockholm 1916.

Nordiska museets och Skansens Årsbok 1937. Stockholm 1937.

Schmoelzl, J. Ergänzungs-Waffenlehre. München 1857.

Tollstorp, J. P. Beskrifning om Södermanland, del II. 1838.

Diverse artiklar i Aftonbladet och Svenska Tidningen 1857—1860.

Otryckta källor i Åkers styckebruks arkiv:

Beskrifning om Åkers-Bruk, utarbetad av kamrer Conrad Söderberg (d. 1869).

Skrivelser i koncept av M. v. Wahrendorff ang. kanoner m. m.

Wahrendorffs brev till bruksinspektorerna Bäcker, Mörk, Conrad Söderberg och Hulting.